

درس پانصد و پانزدهم

بحث راجع به صفت علم (۱)

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم
بسم الله الرحمن الرحيم

... راجع به علم نه، ولی حالا راجع به قدرت همان است. راجع به علم تفاوتش را می بینیم.

تلمیذ: چون استدلالی که فرمودید: تطور ذات را مطرح کردید، ریشه این تطور که قدرت باشد، این تطور خارج از ذات نیست و در خود ذات هست ولی ذات که در مقوله ذات به خودش نگاه می کند تطور نمی بیند.

استاد: بله، ﴿كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ﴾^۱.

تلمیذ: ... پایین تر از آن است.

استاد: نه، همین اقتداری که ذات دارد و در خود این توان را می بیند این قدرت است. حالا اعمال قدرت یک مسئله دیگر است. شما الآن قدرت دارید، من الآن قدرت دارم که این را بلند کنم ولی نمی کنم. بله، در ظهور قدرت، من چه وقت می دانم که شما قدرت دارید؟! وقتی که از شما ببینم این را بلند کردید! می گویم که آهان! پس این دست سالم است! اگر این دست مفلوج بود نمی توانست این را بلند کند.

تلمیذ: آن وقت این ادراکی که داریم عمومی است دیگر؟

استاد: ادراک داریم ولی قدرت که هست! ما هم همین را می گوئیم که قدرت جدای از ذات نیست!

حالا چه ما بفهمیم یا نفهمیم و چه ظهور پیدا بکند یا نکند! حالا مسئله علم فرق می کند.

تصور دو نوع علم و بیان تعریف آنها

بحث در صفات ذاتیه به قدرت ختم شد. جلسه قبل بحث علم را شروع کردیم. عرض شد که علم عبارت از یک تعلقی است که ذات به یک شیء پیدا می کند و آن شیء معلوم بالعرض می شود و آن تعلق، علم است و آن صورتی که از آن شیء برای ذات حاصل می شود به آن صورت معلوم بالذات می گویند. روی این جهت دو نوع علم می توانیم تصور کنیم؛ یکی علم حضوری است البته این بحث علم که بحث مهمی است خودش بعداً در جلد بعد اسفار می آید. در مسئله وجود ذهنی راجع به علم صحبت شد و عرض شد که دو

^۱ . سوره الرحمن (۵۵) آیه ۲۹. معاد شناسی، ج ۹، ص ۳۵۱:

«... هر روز خداوند در اراده خاص و شأن جدیدی است.»

علم در اینجا وجود دارد؛ یکی علم حضوری و آن عبارت از نفس حضور شیء عند الذات است. اینکه ذات خود را درک می کند - البته درک غلط است، ادراک درست است، ما درک نداریم - اینکه ذات خود را ادراک می کند و می یابد و لحاظ می کند، این خودش علم است. همین که ذات احساس وجود برای خودش می کند این بنفیه علم است. اگر انسان این احساس را نداشته باشد، دیگر در آنجا علم حضوری معنا ندارد.

دیده‌اید گاهی از اوقات برای انسان حتی برای افراد عادی یک حال [بهت] پیدا می شود که آنها دیگر توجه ندارند و توجه از آنها سلب می شود؟! اگر انسان در جلوی آنها یک حرکتی انجام بدهد، نمی فهمند. حواس یک جای دیگر است! بچه‌ها را دیده‌اید؟ گاهی اوقات می بینید به یک جا توجه می کنند، آدم از جلوی آنها رد بشود و دست تکان بدهد بچه نمی فهمد حواسش جای دیگر است. یا اینکه برای انسان یک حالت بهتی پیش می آید، آنهایی که بهت زده می شوند یک دفعه آن چنان مصیبتی برای آنها می آید که آنها را مبهوت می کند و از خود و ادراک خود تهی می کند و هرچه با او حرف بزنید نمی فهمد! زنده است و نفس می کشد ولی نمی فهمد! جواب و پاسخ شما را نمی دهد و ادراک نمی کند، او در اینجا علم حضوری ندارد؛ یعنی علمی که خود را بیابد و ادراک کند. لازم نیست انسان علم به علم داشته باشد، نه، نفس حضور علم است. الان که شما به مطالب توجه دارید الان یک علم حضوری نهفته در شما هست بدون اینکه علم به علم داشته باشید. اگر علم حضوری نداشته باشید مطالب من را نمی شنوید و ادراک نمی کنید و تعقل نمی کنید و اشکال نمی کنید!

اینکه الان شما به این مطالب اشکال وارد می کنید به خاطر این است که بر موقعیت و وجود و وضعیت خودتان علم حضوری دارید. آن علم موجب می شود که این مطالب را ادراک بکنید و اگر خلاف می بینید اشکال وارد کنید. اما اگر نه، فرض بکنید ذهنتان یک جای دیگر باشد و مشغول باشد مثلاً دعوا یا قهری شده یا بالای چشمت ابرو هست و تقی به توقی خورد و اینجا آمدید، تمام حواس یک جای دیگر است! هرچه آقا حرف می زند حواس یک جای دیگر است! چه کار کنیم و چطور از دل او در بیاوریم و چطور مسئله را حل کنیم؟ بعد [می گوئیم که] آهای! حاج آقا کجایی؟! می گوید: هان! ببخشید آقا، ببخشید. چشم از حالا گوش می دهیم! این به خاطر این است که علم حضوری وجود ندارد! علم یک جای دیگر است. علم را گذاشتید و در را بستید و در اینجا آمدید. آن که در اینجا آمده یک شخص و شخصیت دیگر و با یک حالات دیگر است! آن علم حضوری که لازمه ادراک و فهم است در اینجا فاقد است! خب حالا یک مقداری از آن هم که خب شوخی بود!

عدم نیاز علم حضوری به امر ماوراء ذات

پس آن علم حضوری عبارت از ادراک ذات است و به واسطه آن علم است که انسان [کارهایش] را انجام

می دهد، به واسطه آن علم است که وقتی یکی شما را صدا می کند توجه می کنید. اگر آن علم حضوری نبود، توجه نمی کردید و بله را نمی گفتید! به واسطه آن علم است که وقتی شما آب می بینید به سمت شیر آب حرکت می کنید تا آب بخورید. اگر آن علم حضوری نبود [حرکت نمی کردید]. آن مسئله غیر از این قضیه تشنگی است ها! آن با قضیه تشنگی فرق می کند، ادراک تشنگی یک مطلب دیگر است گرچه خود ادراک تشنگی هم خودش یک علم حضوری است.

این علم حضوری یعنی ادراک ذات نیاز به امری ماوراء ذات ندارد. در علم های عادی که این علم ها علم های حصولی و اینها است، خارج از ذات، آن علم نیاز به ابزار و معدّات و اشیاء خارج از ذات دارد. فرض کنید اگر من می خواهم علم به این ضبط پیدا بکنم باید ضبطی در خارج باشد که من علم پیدا کنم و اگر نباشد نمی توانم! باید یک ارتباطی بین چشم و این شیئی که در خارج هست برقرار بشود و آن واسطه ارتباط هم باید نور باشد و اگر نور نباشد و تاریک باشد هزارتا هم ضبط باشد من نمی بینم! اگر نور باشد و ضبط نباشد، باز من ضبط را نمی بینم. اگر نور باشد و ضبط باشد ولی بینایی چشم من ضعیف شده باشد و فاقد بصر باشد، باز من علم به این پیدا نمی کنم! پس ببینید این علل و معدّات باید در خارج باشند تا این صورت ذهنیه این مُسجَله در ذهن من نقش ببندد. علم حصولی به این اشیاء خارجی نیاز دارد ولی در علم حضوری احتیاجی به این مسئله ندارد.

بیان مثال توسط مرحوم بوعلی برای اثبات تجرد نفس و علم حضوری نفس

همان طوری که برای ما دو علم هست؛ یکی علم حضوری که نیاز به شیئی ندارد. ایشان مسئله را خیلی با مثال خوبی در مباحث نفس شفاء ترسیم کردند. ایشان یک مطلبی را در آنجا گفتند که برای این مسئله که بحث تجرد نفس را در آنجا می خواهند مطرح بکنند و از همان تجرد نفس به علم حضوری نسبت به نفس برسند، ایشان در آنجا این طور مطلب را مطرح کرده بودند که اگر شما فرض بکنید بین زمین و آسمان معلق هستید هیچ نوع آلت و وسیله برای تماس شما در خارج از شما وجود ندارد؛^۱ الآن فرض کنید من به این کمدمی که در اینجا هست با دست خودم دست می زنم حتی بدون اینکه نگاه کنم احساس می کنم یک شیئی در کنار من هست که آهنی است و دارای این حجم و ثقل و خصوصیات است. به واسطه دیدن بین خودم و اشیاء خارجی یک تمایزی را احساس می کنم و از آنجا پی به وجود خودم می برم. الآن وضعیت خودم را می بینم؛ این پا است و این دست و این سر و اینها است. اینها اموری است که انسان به واسطه اعضا و وسایل موجبات علم

^۱. الإشارات و التنبیحات، ج ۱، ص ۸۰؛ شرح الإشارات و التنبیحات، شیخ طوسی، ج ۲، ص ۲۹۳.

را فراهم می‌کند. حالا اگر فرض بکنیم یک فردی در بین زمین و آسمان باشد و نمی‌تواند دستش به شیء خارجی بخورد و حتی فرض کنید دست هم ندارد که اصلاً بخواهد حتی با دست خودش، خودش را لمس کند که بدن و پا و دست دارد، او خودش هم نمی‌تواند و هیچ چیزی ندارد و چشم ندارد تا اینکه بتواند خارج را ببیند و گوش هم ندارد تا اینکه بتواند صدایی را [بشنود] و امثال ذلک، تمام علل، اسباب، وسایل و معدّات برای علم از او فاقد باشد، آیا در آن موقع خودش را هم احساس می‌کند یا نه؟! احساس می‌کند! این احساس از کجا آمده است؟ این احساس احساس علم حضوری است! یعنی ذات، خودش را درمی‌یابد و خود ذات، خودش و وجود خودش را احساس می‌کند. خود ذات! حالا اینکه من در چه موقعیتی قرار دارم را نمی‌تواند ادراک بکند چون علل معدّه را ندارد! من در چه زمانی هستم و در کدام مکان قرار دارم؟ اطراف من چیست؟ وضع من به چه کیفیت است؟ آیا در حال استقامت هستم یا در حال نشسته هستم؟ اینها را هیچ نمی‌تواند ادراک بکند چون علل و اسباب [ندارد] ولی خود ذات را؛ خودش خودش را می‌تواند [ادراک کند]. این علم حضوری می‌شود!

وجود علم حصولی در مرتبه متأخر از ذات

اضافه بر این، علم دوم که ما داریم علم‌های حصولی است. علم حصولی، علمی خارج از ذات است یعنی تحصیل آن به واسطه آن جوانب، علل، اسباب و معدّاتی است که خارج از وجود ذات و حیثیت ذات است و به واسطه آن برای ذات کسب می‌شود. البته در اینکه بعداً اینها چه حالتی پیدا می‌کنند، بماند! دیگر بحث را گسترش نمی‌دهیم که چطور این علم حصولی هم بعد تبدیل به علم حضوری می‌شود و این یک مباحث خیلی دقیق دیگری است.

فعلاً در همین مقدار مطلب را می‌بندیم که آن علم حصولی که برای انسان حاصل می‌شود در مرتبه نفس ذات نیست بلکه در مرتبه متأخر از ذات هست؛ حالا که من هستم بنابراین دست به اینجا می‌زنم و می‌بینم در اینجا یک کمد هست. خب این قبلاً نبوده است. من بودم ولی این علم قبلاً نبوده است. نگاه می‌کنم و در مقابل خودم یک لیوان از آب می‌بینم. خب من بودم ولی این ادراک من که لیوان آب در جلوی من هست، نبوده است. پس این بعد آمد. یک نگاه می‌کنم، افراد و رفقا را در اطراف خودم می‌بینم در حالی که قبل از اینکه این مجلس تشکیل بشود من بودم شما هم بودید. پس این علم به انعقاد این محفل و این مجلس، بعد آمد ولی ذات هنوز در جای خودش بوده است. این علم، علم حصولی است و این علم در مرتبه متأخر از ذات هست.

خلط بین علم حضوری و علم حصولی موجب اشتباه بعضی از فلاسفه و حکما در مسئله عینیت

اسماء و صفات با ذات پروردگار

حالا در مورد ذات پروردگار آنچه را که به نظر می‌رسد موجب اشتباه بعضی از فلاسفه و حکما در مسئله عینیت اسماء و صفات با ذات پروردگار شده است، مسئله خلط بین علم حضوری و علم حصولی است که در ذات این مسئله تصور شده است. خوب در مورد ما شکی نیست که علم حصولی این علمی است که به واسطه تعلقی که ما به اشیاء خارجی پیدا می‌کنیم حاصل می‌شود ولی ذات که خارج از ذات او چیزی نیست تا اینکه این تعلق پیدا بشود و به واسطه آن تعلق در ذات علم حصولی پیدا بشود. یعنی ذات باری تعالی قبلاً ... - یعنی قبل رتبی، نه قبل زمانی، چون خود زمان هم جزو حادثات است دیگر! یعنی زمان که اصلاً معنا ندارد، مسئله اعتباری است در انتساب شیء به عوارض آن و اطواری که بر آن برمی‌گردد. یکی انتزاع زمان و یکی مکان - راجع به ذات پروردگار مسئله سبق جهل بر علم که معنا ندارد چون چیزی در خارج از ذات پروردگار نیست که ذات پروردگار به واسطه تعلق به آن شیء خارج از ذات، جهل او متبدل به علم شود.

فرض بکنید من الآن نمی‌دانم پشت سر ایشان چه چیزی قرار دارد. الآن به اینکه آن مکان و آن مساحتی که در آنجا هست چیست، جاهل هستم. برای رفع جهل خود مجبور هستم که یک قدری سر خودم را تکان بدهم و به آن طرف نگاه کنم، یک دفتری پشت سر ایشان قرار دارد که وجود ایشان حاجب برای دیدن آن دفتر است. ولی در مورد ذات پروردگار که این طور نیست که ذات پروردگار نسبت به اشیاء جاهل است و بعد به واسطه خلقت اشیاء علم به وجود اشیاء در عالم خارج پیدا می‌کند. ذات پروردگار جهل نسبت به شیء ندارد. **علیهم** و این علم به امتداد ذات ممتد است. **قدیر** و این قدرت به امتداد ذات ممتد است. **حی** و این حیات به امتداد ذات امتداد دارد. در مورد ما مسئله علم حصولی مسبوق به جهل است و تا تعلق نسبت به اشیاء خارج نباشد علم حصولی برای انسان حاصل نمی‌شود اما در مورد ذات پروردگار چطور؟! آیا ذات پروردگار برای حصول علم به اعیان خارجی به تعلق ذات نسبت به اعیان خارجی دارد که باید یک اعیان خارجی باشد؟! ذات در آن مقام عرشی که نشسته، از آن بالا یک نظر بیندازد مثل [وقتی که] بیست متر یا پنجاه متر [به] بُن چاه نگاه می‌کنیم تا ببینیم انتهای آن چیست، او هم از آن بالا نگاه کند ببیند در آن کرات، سماوات، اجرام سماوی، انسان‌ها و اینها چه خبر می‌شود؟! با نگاه کردن بفهمد که زید مخفیانه دارد چه کار می‌کند!

دست خدا به حضرت ابراهیم علیه‌السلام علم غیب داد. نگاه کرد دید دَدَمِ وای! فرض کنید دو نفر در یک جا دارند یک کار خلافی می‌کنند! گفت: ای آدم‌های نمک‌شناس و فلان! دارید نان و نمک خدا را می‌خورید و فلان می‌کنید؟! خدایا عذابت را بفرست! عذاب آمد و خلاصه این بدبخت‌ها حالا در چه وضعیتی بودند به هوا رفتند! یک دفعه نگاه کرد و دید در فلان شهر هم - اتفاقاً در منطقه آنها الحمدلله نعمت زیاد است! - دید یکی دیگر هم آنجا [کار خلافی می‌کند] گفت و عذاب آمد. آمد سومی را نفرین کند [خدا] گفت: آهای!

داری چه کار می کنی؟! بابا یک دقیقه به تو کمی دادیم، داری زمین و زمان را به هم می ریزی! پس ما این توبه و بخشش را برای چه کسی آوردیم؟! رحمت و رحمانیت و مغفرتان کجا رفته است؟! یک لحظه به تو دادیم نتوانستی صبر کنی! بایست بابا!

لزوم درنظر داشتن تکلیف و مراتب وجودیه افراد در بازگو کردن مسائل

این اولیاء خدا همه می دانند ها! یک دفعه در کربلا بودیم خدا رحمت کند مرحوم آقای حداد - رضوان الله تعالی علیه - یک قضیه ای نقل کردند و مدام اشاره داشتند. در آن قضیه ای که نقل کردند سه تا غیب را هم گفتند. یعنی سه تا إخبار از یک قضیه ای که بین مرحوم آقا - رضوان الله تعالی علیه - با حاج آقا معین پدر بزرگ ما - خدا بیامرز - اتفاق افتاده بود را گفتند. اینها خیلی لطیف بیان می کردند خیلی چیز بیان می کردند که چطور انسان در مقام تربیت و تعلیم بیاید و... واقعاً حیف حیف که این افراد... خب چرا حیف هم بگوییم؟! آن کسی که باید بگیرد می گیرد! حالا بقیه [را چه عرض کنم]!

طوطیان در شگرستان کامرانی می کنند *** وز تحسّر دست بر سر می زند مسکین مگس^۱

بزند، [مهم نیست]، آنهایی هم که باید مطلب را بگیرند می گیرند!

خلاصه ایشان یک قضیه بیان کردند که ما در آن جریان بودیم و با بیان آن قضیه سه تا مطلبی را که چند شب قبل آن اتفاق افتاده بود گفتند! بعد اشاره به این می کردند که وقتی انسان چیزی می داند که حالا نباید بگوید! وقتی خدا به انسان یک لطفی می کند و یک پرده ای برمی دارد باید این را برای خودش نگه دارد و نباید در مقام اظهار بر بیاید و به دیگری بگوید و خلاصه یک مطالبی مطرح بکند که موجب تنقیص یا تأیید شخصی بشود، بعد این شعر را فرمودند:

داند و خر را همی راند خموش *** بر رخت خندد برای روی پوش^۲

همه چیز را می داند وقتی می رسد یک تبسم می کند [و می گوید که] مؤید باشی و راهش را می کشد و می رود. حالا خدا به حضرت ابراهیم یک لحظه داده و یک پرده ای برداشته و دیده خب خلاف می کنند! خب بابا خلاف می کنند بکنند! چه کارشان داری؟! بالأخره آنها برای خودشان یک خدایی دارند دیگر! انسان باید سعه صدر داشته باشد، انسان باید متحمل باشد، انسان باید مسئله تکلیف را درنظر داشته باشد و همراه با مقتضیات خود مراتب وجودیه افراد و مناسب با آنها بخواهد مسئله ای را بازگو کند.

^۱ . دیوان حافظ (قزوینی)، غزل ۲۶۷.

^۲ . مثنوی معنوی (میرخانی)، دفتر اول، ص ۸۶.

عدم فرق بین علم ذاتی ذات نسبت به خود ذات و علم ذات نسبت به اعیان خارجی و ظهورات و

تجلیات

حالا در ذات پروردگار که این مسئله نیست. اگر بگوییم که تعلق علم، تعلق علم به شیء خارجی موجب رفع جهل است، بنابراین حکم به نقصان در ذات پروردگار کردیم. حکم به نقصان در ذات پروردگار، ذات را از مقام غناء ذاتی بیرون می آورد و به مقام فقر ذاتی برمی گرداند.

بنابراین ذات همان طور که در ذاتیت خودش علم حضوری به ذات دارد و آن علم حضوری ممتد به امتداد ذات است، همین طور نسبت به اشیاء خارجی و ظهورات ذات هم ذات نسبت به اشیاء خودش علم حضوری دارد و آن ممتد به امتداد ذات است. پس تا اینجا مسئله جای شک نیست. حالا صحبت ما این است که آیا فرقی بین علم حضوری ذات به ذات، با توجه به اینکه هر دوی اینها به امتداد ذات امتداد دارند. یعنی شما یک لحظه حالا لحظه زمانی نه، یک رتبه از رتبه ذات پیدا نمی کنید که در آن رتبه ذات هست و علم نداشته باشد! نمی توانید پیدا کنید! می توانید؟! کدام؟! بگویید! نشان بدهید که یک وقتی ذات هست ولی در آن مقام نسبت به اعیان خارجی جهل دارد و در آن مرتبه جاهل نسبت به اعیان خارجی است و نسبت به این مرتبه کمالیه ای که مترتب بر تعلق او به اعیان خارجی خواهد شد فقر دارد! آیا یک هم چنین مرتبه ای برای ذات متصور است؟! ابداً! این محال است! پس چه فرقی بین علم ذاتی ذات نسبت به خود ذات و علم ذات نسبت به اعیان خارجی و ظهورات و تجلیات آن شد؟! این دیگر چه فرقی شد؟! دیگر در اینجا فرقی نیست! اما یک فرقی در اینجا هست که إن شاء الله برای جلسه بعد [توضیح می دهیم]. لولا البداء! إن شاء الله می گوییم که یک وقتی وحی قطع نشود! بالأخره آدم می ترسد دیگر!

معنای حدیث «كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا»

تلمیذ: «كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا» یعنی چه؟

استاد: یا الله! کجا زدی بابا!! حالا إن شاء الله شاید آن را هم در صحبتیم [بیان کنم]. «كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا» این در مقام بروز و ظهور خارجی است، نه مقام علم! تا بروز و ظهور خارجی نباشد مقام ذات که نمی تواند خودش را نشان بدهد. اشعار مغربی را نخوانده اید؟! حالا امشب بروید بخوانید!

۱. عوالی اللئالی، ج ۱، ص ۵۵؛ بحار الأنوار، ج ۸۴، ص ۱۹۹؛ تفسیر بیان السعادة، ج ۴، ص ۱۱۶:

«كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ؛ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِكَيْ أَعْرِفَ». مطلع انوار، ج ۱۲، ص ۷۱:

«قبل از آفرینش عالم گنجی پنهان بودم که دوست داشتم شناخته شوم؛ پس مخلوقات را آفریدم تا شناخته شوم.»

تلمیذ: منزل مرحوم علامه طهرانی - رضوان الله تعالی علیه - ... ایشان همه سؤال‌ها را جواب داده بودند و خسته بودند و می‌خواستند بنشینند، یادم هست یکی گفت: آقا «جَفَّ الْقَلَمُ»^۱ چه می‌شود؟ گفتیم که آقا ایشان خسته شده‌اند و می‌خواهند بروند تازه وقت «جَفَّ الْقَلَمُ» است؟! استاد: یک خطاط هر چقدر هم که خطاط ماهری باشد تا ننویسد چه کسی می‌فهمد که او خطاط است؟ یک نقاش کمال‌الملک هم باشد تا نقشه نکشد چه کسی می‌فهمد که او نقاش است؟! این معنای «كَنْزاً مَخْفِياً» است!

اللهم صلّ على محمد و آل محمد

^۱ . معادن الجواهر و نزهة الخواطر، ج ۲، ص ۴۲۵:

«قال رسول الله صَلَّى الله عليه و آله و سلم: جَفَّ الْقَلَمُ بما هو كائن، فأنا الذي أثبت الأشياء في اللوح المحفوظ قبل خلقها عن أمر ربي.»

ترجمه: «رسول خدا صَلَّى الله عليه و آله و سلم فرمود: قلم خشک شد بر آنچه که هست (یا خواهد بود)، پس من کسی هستم که چیزها را در لوح محفوظ، اشیاء را پیش از آفرینش آنها به فرمان پروردگارم ثبت کردم.» (محقق)